

МАЗУНЧИК, ЯКИЙ СТАВ ГЕРОЄМ

Про дитинства Василя Стуса

(До 80-річчя Поета)

О Господи! Так ясно починалось!..

Василь Стус. «Потоки»

Василь Стус народжений на самісінький Свят-вечір, 6 січня року Божого 1938-го (записали, щоправда, не 6, а 7-го: і Бог, і церква під забороною, то щоб той Свят-вечір дитині бідою не обернувся!..), в невеличкому напівстеповому селі Рахнівка на Вінниччині. Народжений, як за тодішніми мірками, в сім'ї куркулів — роботящих українських поляків Їлини та Семена Стусів. Василько — їхня пізня четверта дитина, мізинчик... Здавалося б, жити й радіти, аж ні — їм, після конфіскації майна й вимушеного вступу в колгосп, ще й арештами погрожують. Мусять батьки тікати з села, наче біблійні Йосип та Марія...

Донбаське місто, в якому вдалося зачепитись родині Стусів, не зовсім і місто: так собі, кілька робітничих селищ довкола металургійного заводу. Колись воно звалось Юзівка, в майбутньому стане Донецьком, тепер, за Василевого дитинства, — Сталіно.

Але без смутку не обійшлося. Бо від менінгіту догоряла в лікарні, мов свічечка, їхня старша сестричка, відмінниця-восьмикласниця Палазя. Це сталося у травні 1941 року. А ще за місяць почалася друга світова війна.

Малий Василько ще більше переконався в тому, що життя — сумне. Але він малий, і так хочеться ще тому життю порадіти! Зрештою, він і сам нехотючи став розрадою для мешканців бараку. Симпатичне карооке хлоп'я в усіх викликало симпатію.

І такий він ласкавий, такий же милий! Мамин і татів мізинчик-мазунчик!

«Подільська земля просто дала світові ще одну людину з крицевим характером, який змалку гартувався в умовах вільного й свавільного Донбасу, де не відстоювати право на власну інакшість означало або стати відступником, або — предметом постійних кпинів однолітків», — скаже Дмитро Стус у своїй глибокій книжці про батька «Василь Стус: життя як творчість».

Василько й справді вже змалку готовий відстоювати себе та свою «інакшість». І цьому сприяє і його далека покинута рідна земля, і міцне селянське коріння, і — донбаська вольність та відчайдушність.

А ще те, що тато-мама й тут шанують рахнівські звичаї і розмовляють лиш рідною мовою — такою живою, слова аж пахнуть!..

А 1944 року, як тільки втихла війна, люди кинулися займати городи. ...Отакого «городнього» дня і сталося біда. Підірвався на гранаті роботящий і мудрий Іванко... Проходив якраз мимо ярка, де пастушки розбирали міну...

Так Василько з Марусею zostалися удвох...

«Горе так нас здружило, що одне без одного не могли бути, здається, ні хвилини», — згадає Марія, уже будучи шанованою вчителькою математики.

Василь же, крім того, ще на крок підступив до висновку, який зробить аж у 4 класі: «Мамі — тяжко, татові — тяжко. То й мені має бути тяжко — аж доти, поки татові й мамі не стане легше, аж доки всім людям на світі не стане легше жити».

На городах, скроплених кров'ю старшого братика, восени 1944 року копали картоплі. Мама Їлина, обвішавшись мішками, уже й остерігалась брати дитину з собою в поле. Щодня вирушала сама, ще на світанку. Василькові тільки наказувала:

—Тебе лишаю за хазяїна! Сиди коло хати, нікуди не йди!

А як сидіти? Нудно. Читати хлопчика ще Іванко навчив. Василько вже всього Марусиною букваря перечитав! Од мами напам'ять давно й легко поперехоплював геть усі пісні... Газети вдома, які бачить, перечитує. Куди б податись?

А он школа... Хоч одним оком поглянути, де там сусід-товариш Колька... Василько і сам не знає, як опинився в Кольчиному класі. І раз, і вдруге, і втретє...

Ох, добре тут! Усе таке веселе! Розказують, що горя нема, що жити все краще і веселіше, адже про них дбає велика партія...

—Сиди ж мені, з хати ні ногою! — щоранку наказує Їлина й рушає на працю. А похолоднішало — ще й черевички ховає, щоб далеко ходити не смів. Але Василько вже чітко знає, куди йому йти.

Так тривало, поки якимось його маму викликала вчителька. І запитала, чому її син ходить до школи босий.

—От чортяка малий! Рано ж йому ще! Нащо ж ви його приймаєте?! — вразилась мама.

—А я вам раджу пускати його! Молодчина він! Що не питаю — все знає! Хай ходить, ми його всім дітям за приклад ставимо!

Так школа збагатилася унікальним, хоч і нижчим на голову од решти однокласників, учнем — Василем Стусом.

Школа, звісно, російськомовна. У Сталіно лиш одна українська. Семен хотів, щоб діти навчались там, але ж — страх, як далеко! Втім, і її скоро закриють...

Нарешті роботящі Семенові та Їлиніні руки і на новому місці узялися потроху зводити власний дім і стягуватись на власне господарство. Правда, тепер на заваді стала голодовка 1946-47 років, із її засухою, надмірними податками, післявоєнною розрухою.

Але залізні хлопчики не здаються. Щоб трохи забути голод, Василь із новою силою кинувся вчитись. Той важкелезний четвертий клас він закінчив не просто гарно, а вже — на «відмінно». Як і класи наступні.

Скільки Василь пам'ятає, мама завжди співала. Через пісню Василь осягав і красу мови: з усіма її відтінками, і багатством. Недарма у його віршах новими барвами заграють «старі» забуті слівця. А ще він творитиме й свої власні: «доброокий», «серцеокий», «рабована», «опазурились», «одзьобились»...

Через науку маминої пісні йому легко розуміти й красу музики, яку обожнюватиме все життя. За «похвальну грамоту» в 7 класі йому навіть куплять гітару. Василь навчиться грати й підбиратиме на ній навіть класичні речі. Адже з 8-9 класу полюбить класичну музику, почувши вперше її по радіо. **Потім усе більше й більше відкриватиме її для себе усе життя.**

Від мами перейняли й рішучість у вчинках. А ще — безмежну селянську, просто-таки волячу працьовитість.

Недарма через роки Василь радитиме в листі вже своєму синові: «Краще вирішення проблеми геронтології (подовження життя) — не губити часу, а наповнювати його роботою, працею, зусиллям». Або звіриться йому в нечастих особистих розмовах: «Що активніше, щільніше ми наповнюємо час, то інтенсивніше й цікавіше живемо. Бувають миті, варті століть, а буває драглиста безсенсовість існування, що затягується на сотні років». Мовляв, життя Жанни д'Арк і наповненіше, й цікавіше за життя того, хто тільки й робив, що сидів перед телевізором чи грав у азартні ігри.

...Мама Їлина проживе довге (92 роки!) і тяжке життя, за яке втратить ще одного — вже наймолодшого сина Василя. Той син свідомо піде на загибель, розуміючи: тільки він і тільки так може кинути виклик владі антихристів.

У родині Стусів дуже шанують маму. Мама — це святе.

Але відкритись, погомоніти — із цим до тата Семена.

Ота надмірна заповзятливість, чесність і совісність у молодого Стуса значною мірою саме від батька. При цьому тато Семен дуже лагідний. Все у нього ладком-ладком, усе мирно та спокійно. Так, як він, про свою сім'ю не дбає, мабуть, ніхто. **Так, як він свою любу Їлинку, мало хто шанує свою дружину.**

Ще від тата Василь перейняв спрагу до вивчення мов. Адже тоді, коли в першу світову Семен попав у полон, то постановив собі: «За півроку заговорю німецькою!» І — подужав!!! Василь теж досконало знатиме латинську, німецьку, англійську й французьку. Вивчатиме італійську, іспанську, польську, словацьку, чеську, білоруську, ідиш. Це при тому, що в інституті мужньо відповідатиме тільки українською. Доходитиме до курйозів: Стус на занятті на ходу, вільно, без словників перекладає українською німецький текст, а зросійщена викладачка, щоб зрозуміти Стуса, просить іншу студентку перекладати їй Стусів переклад — уже російською...

Була ще одна краса, до якої Василька прилучив саме тато. Це — краса вечірньої кімнати, коли посеред столу лле світло настільна лампа. А довкола схилено три голови: дві чорняві, Марусина й Василькова, і сива — татова. І тиша. Бо всі — читають. Кожен своє.

Ця краса зветься Літературою.

Читають, слухають музику, співають народних пісень, грають у шашки Василь ще й чудово грає у футбол... Решту ж часу Василькові з Марусею доводиться «розважатись» домашньою роботою. Мама як складе список, то, поки поллють з дворової криниці всі помідори-огірки, поки повисапують осоти на городі, поки понаривають бур'яну корові, поки підуть ту худібку стрічати — вже наче й не до грання, бо ніч на порозі.

А ще Василь (часто з Марусею) ходив збирати вугілля. Повнісіньку здоровенну тачку назбирає, тоді приходять мама чи тато, допомагають везти додому. От і паливо на зиму: тонна чи й цілих три.

«Усе дитинство моє було з тачкою, — повідає у листі до сина Дмитра. — То везли картоплю з поля, то з мішком я ходив на городи — рвав траву — чи то для корови, чи то для кози, то возив вугілля, збиравши на териконі. Тяжко — жи'ли мало не лопали. А мусиш пхати тачку».

В Рахнівку випадало навідуватись лиш на канікулах, улітку. Але кожен приїзд вражав неймовірно. І не лише безпросвітністю тяжкого селянського життя. Маруся згадує, коли якось вони йшли до села полем, їм аж дух захопило від краси. Що то значить — земля, де народився! Оце ж і є вона — батьківщина! Прожили тут лише світанок свого життя, а — тягне, вабить він, цей світанок! І вабитиме вже аж до смерку, якими манівцями не водила доля!

...Коли ж почалось його власне віршування?

Най-найперші вірші тримаються в таємниці навіть од найближчих людей. Тільки й матимемо авторське зізнання в передмові до майбутньої книжки: «В четвертому класі щось заримував про собаку. По-російському. Жартівливе. Скоро минуло».

Минуло, бо у 8 і 9 класах Василь палко мріє про геологорозвідку, і взагалі — мандрувати. Хтозна, може, те віршування не вернулось би, коли б не...

«Відродилося в старших класах, коли прийшла любов», — так пояснить Василь. Утім, найголовніше кохання свого життя Василь зустріне аж у 27 років. Це буде гарна дівчина з прекрасною душею — киянка Валентина Попелюх, «Попелюшка», як називатиме її Василь. А ще — «Дмитрородиця», «Дмитроматір», адже Валя народить йому сина Дмитра, котрий, ставши відомим літературознавцем, надзвичайно багато зробить для вшанування пам'яті про батька.

Василеве й Валіне кохання зазнає такого короткого щастя і таких нескінченних випробувань! Таких довжелезних розлук, таких безкраїх відстаней! Проте їхній шлюб витримає все, чого не витримують і «домашні», «благополучні» сім'ї.

Проте зараз усе тільки починається, і Василь ще лиш дозріває до своєї Поезії, що її назве «покарою з покар». Але вже тепер усвідомлює, що мало писати красиві вірші, адже: «Поет — це людина. Насамперед. А людина — це насамперед добродій».

Тож марно Їлина свариться, що він знов повертається з навчання пізно, та ще й у брудному костюмі. Виявляється, проводив додому п'яну жінку, піднявши її з калюжі! Мама дорікає, проте й наступні вечори, і решту життя її слухняний син при найменшій нагоді допомагав тим, хто потребував підтримки.

Таким самим добрим був Стус і до своїх численних приятелів. Комусь допомагав учитися, комусь — книжками, комусь — продуктами, комусь — ліками... Був готовий роздати все, що мав.

Найвищі, найсуворіші вимоги завжди матиме не до інших, а — до самого себе. «Коли в Тебе буде чисте, безгрішне серце, тоді Тобі легко житиметься в світі — де б Ти не був і яких б лих не зазнавав. Бо будеш як світлий вогник, чистий промінь, до якого все тягнеться з найчистішими поривами», — напише в листі до сина.

А ще Василь поділяє думку Гете, що найщасливішою людиною можна вважати ту, котра виявить себе найсильнішою.

І він стане найсильнішим. Стане справжнім Героєм.

За словами Дмитра Стуса, його батько не лише спромігся поєднати західні модерні візії з рідною знехтуваною традицією, а й зумів жити так, що його творчість стала життям, а саме його життя — творчістю. «Хто знає, читачу, який більший з його подвигів: вірші, життя чи смерть?» — мовби доповнює цю думку поетів «колега» — в'язень Василь Овсієнко.

Ціною власного життя він здобував право України, української культури на власний голос, на самовизначення і майбутній розквіт.

Планеті він залишив безсмертні вірші.

А кожному з нас — право бути Людиною.